

Réti Tamás

Keressük Közép-Európát

Földrajzi értelemben Közép-Európa fogalma értelmezhető. Bécs, Pozsony, Zágráb, Ljubljana nincs messze egymástól, Prága is csak 500 kilométer Budapeستől, persze Bukarest és Belgrád már távolabb van. Különösen vonaton, hosszú és lassú az út, nem várható változás, hacsak a kínaiak nem segítenek.

Bécsbe a Railjet két óránként indul, tele van diákokkal, vendégmunkásokkal, és jönnek az orosz, japán turisták, a dél-amerikaiak, és egyre kevesebb amerikai. A magyar szakaszon figyelmeztetik az utasokat, hogy ne dohányozzanak (tilos), és főleg vigyázzanak az értékeikre. Hegyeshalom után az atyai, gondoskodó hang (persze nők mondják) már nincs, itt már tudják, hogy nem lehet, ez már nem szokás. A vonat hol 140-nel, hol 40-nel megy, a magyar szakaszon rossz a pálya, vagy éppen ellopták a biztosító berendezés kábeljét. Régebben a határ után jött egy csinos, kozmetikázott ÖVB takarítónő, és nylonzsákba összeszedte a kelet szemetjét. Ma már az ÖVB-nek sem megy jól, és a globalizált világ szemetét már nem takarítja. Első osztályon kéne utazni, ott még kényelem és tisztaság van, csak hát több mint kétszer olyan drága, mint a másodosztály. Nézem, hogy kik szállnak le onnan, napbarnított, „beautiful” emberek. Nekik sikerült a Budapest-Bécs vonalon is megőrizni nyugatiságukat.

Több mint tíz éve írtam egy cikket „Visegrád és Brüsszel” címmel (Élet és Irodalom 2002. május.17.). A Visegrádi együttműködés első tíz évéről szólt. Leírtam, hogy az alapításkor még itt voltak a szovjet csapatok, az Európai Unió tagság távlati célként lebegett. A KGST viszont összeomlott, a régióban a mesterséges, politikai eszközökkel fenntartott gazdasági kapcsolatok felbomlottak. A piacgazdasági átmenet mindenütt hosszú válsággal indult, szükség volt a régi piacok újjáépítésére, de már új szereplőkkel, új eszközökkel. Ekkor olasz kezdeményezésre megalakult a Közép-Európai Kezdeményezés, megszületett a Visegrádi együttműködés, majd az Európai Unió a későbbi tagság feltételéül szabta a szabadkereskedelmi megállapodás (CEFTA) létrehozását. Folytatódott a korábbi, a történelemben megfigyelhető tendencia, hogy Közép-Európa összefogását kívülről, egy nagyhatalom, vagy nyugati politikai-gazdasági közösség által kellett ösztönözni. Miért van ez így? Miért van szükség a belső integrációhoz külső nyomásra? Mielőtt megpróbálnánk válaszolni a kérdésre, nézzük tovább a régió gazdasági történéseit.

A kilencvenes évek Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával a kis nemzetállamok születését hozta. A balti államok már korábban önállóak lettek. Az újjászülető nacionalizmus komoly akadályát képezte a közép-európai és balkáni stabilitásnak, a kialakuló gazdasági biztonságnak, és hosszú évekre meggyengült a térség nemzetközi vonzereje. Pozsonyban és Prágában is jártam akkor, kétkedést és ellenérzést tapasztaltam a készülő szétválással kapcsolatban. A belgrádi pályaudvaron is már a háborúra készültek, a gyerekeknek fapuskát árultak. A vajdaságiakat is

besorozták, ma a kárpátaljai fiatalokat viszik harcolni. Mindez közel volt, és a balkáni háború kirobbanásával, ami elképzelhetetlennek tűnt, valósággá válhatott.

A NATO tagságtól, majd az ezt követő uniós belépéstől azt lehetett várni, remélni, hogy a vasfüggöny leomlása után, hosszú távon is megvalósul a felzárkózás. Az új tagok elsősorban a Nyugat részévé akartak válni, és csak ezután következett célként a regionális identitás fejlesztése. Örülhettünk, mert a 2000-es évek elejétől, közepén a tagjelölt- majd tagországokban beindult a fellendülés, a kedvező várakozások hatására áramlott a működő tőke és a hitel, a tőzsdeindexek megugrottak, a valuták erősödtek, vagyis a termelékenység növekedésével a felzárkózási potenciál érvényesült. A regionális integráció is lökést kapott, amit a CEFTA nem tudott elérni, a teljes kereskedelemre kiterjedő liberalizáció következtében az új uniós tagországok részesedése bővült, az agrárkereskedelem teljesen szabaddá vált, a hitelképességi mutatók javultak, az egész régióban jelenlevő multik belső forgalma erősödött. A regionális vetélkedés, sőt a kilencvenes évekre jellemző regionális viszályok valamelyest csendesedtek.

Azért voltak már rossz előjelek, félelmek, hogy a nyugati piacgazdaság intézményei, működési módjai keleten másként működnek, sajátos torzulást szenvednek. Mečiar, Klaus, Kaczyński, Băsescu és mások jelentős választói rétegekkel a hátuk mögött, összefonódva a nagytőkés üzleti körökkel kliensi kapitalizmust építettek ki, ami a nyitáson és a hatalmi ágak szétválasztásán, ellenőrizhetőségén alapuló modellt igyekezett visszafejleszteni. A régió történelmében hagyománya volt az erős központi erőtér kialakulásának, a túlzott állami beavatkozásnak és a gazdasági protekcionizmusnak. Közép-Európa országoként különböző időpontokban, de ingadozott a keleti és a nyugati értékek vállalása között. A csatlakozás talán túl gyorsan ment végbe, túl könnyen, persze vannak, akik azt mondják, hogy a rendszerváltásnak korábban kellett volna megtörténnie, amikor a Nyugat még jobb gazdasági állapotban volt. De a Nyugat várt, megvárta, amíg a szovjet gazdaság igazán meggyengül, addig pedig finanszírozta a létező szocializmust. Az uniós csatlakozás után már nem volt olyan intézmény, olyan mechanizmus, amely betartatta volna a belépéshez szükséges koppenhágai kritériumokat, vagyis a demokratikus intézményrendszert, hiszen ezeknek az értékeknek, működési módoknak mérhetősége, számon kérhetősége sem alakult ki. A tagság után már lehetett lazulni.

A régiót a 2009-2012-es válság a nagyfokú gazdasági nyitottság, a gyenge nemzetközi versenyképesség miatt a nyugat-európai országoknál erősebben sújtotta, a recesszió mértéke a dél-európai országokéhoz volt hasonlítható. A válság okai között talán a legfontosabb a megkésettiségből fakadó erős utolérési vágy, a „növekedési libidó”, amit nem támogatott hosszú távú gazdaságpolitika, működő társadalmi szolidaritás és a politikai-gazdasági vezetők felelősségvállalása. A partikuláris, önző érdekeknek olyan özöne tört felszínre, amely az elkerülhetetlen válságot elmélyítette. A visszaesés legjobban a balti államokat és a balkáni országokat érintette, de ebbe a csoportba lecsúszott Magyarország is. Lengyelország és Csehország jobban vészelte át ezeket az időket, bár mindkettőben emelkedett a munkanélküliség és az államadósság. A gazdasági válság több országban kormányváltást is kikényszerített. Szlovéniát euróvezeti tagsága sem védte meg, Szlovákiában azonban enyhítően hatott. A

visegrádi tagországok kétféle tanulságot vonhattak le a válsághoz vezető gazdaságpolitikából: a többség a Nyugattal való még szorosabb integráció követelményét fogalmazta meg, a magyar kormány, kisebbségként egy sajátos keleti utat hirdetett.

Visszatérek Közép-Európának arra a jellemvonására, adottságára, hogy a belső integráció serkentésében milyen nagy szerepe van a külső tényezőknek, a multiknak, a portfólió befektetőknek, az ingatlan fejlesztőknek, stb. Kérdés, lehetne-e belső erőből jobban összefogni, regionális azonosságtudatot kiépíteni, kulturálisan egymást megérteni? A jelölt országok közös érdekeiket képviselték az Európai Unió csatlakozáskor, bár később kiderült, hogy a csatlakozási szerződésekben az egyes országok eltérően tudtak alkudni. Persze, nagy játékterük nem volt, hiszen az unió azt az elvet vallotta: ha belépsz a klubba, fogadd el a szabályokat. Az alkuerő függött az egyes országok nagyságától, gazdasági teljesítményétől, és nagymértékben attól, hogy a hátszországban milyen egységes volt a tagság támogatása, vagy a különböző politikai erők a nagy változást a saját előnyükre igyekeztek-e kihasználni. A nyugatellenesség mindig könnyen kijátszható kártya volt a régióban, miközben a nyugati fogyasztási cikkek, szolgáltatások népszerűsége megkérdőjelezhetetlen volt. A közép-európai polgárt egyszerre jellemezte az áldozattudat, vagyis, hogy a Nyugattól nem kapott nagyobb segítséget és a fejlett világ a rendszerváltást alapvetően piacszerzési és hatékonyságnövelési célból támogatta, ugyanakkor volt benne nemzeti büszkeség, talán túlzott mértékben. Nehéz úgy a fejlettebb világgal integrálódni, ha a gyengébb fél gondolkodásában a kisebbség és a felsőbbrendűség kiszámíthatatlanul keveredik.

A közép-európai identitás kialakítására a Visegrádi együttműködés nagyon korlátozott eszközökkel rendelkezett. Talán jó is, hogy nincs tikársága, apparátusa, a Visegrádi Alap – ami kulturális és kutatási célokat szolgál – éves költségvetése néhány tíz millió euró. A kormányok új, népszerűség-növelő, de látszat-rendezvényekkel is próbálkoznak: tavaly megindították a visegrádi országok kerékpárversenyét, ami már volt a Varsói Szerződés korszakában, csak éppen Béke-kerékpárversenynek hívták. Ha a kormányzati politikák a regionális integráció ösztönzésében lassúak, akkor az önkormányzatokban a civil kezdeményezésekben, és a piacon még lehet reménykedni. Az uniós-csatlakozás előtt már beindult a munkaerő szabad áramlása, a szlovákiai magyar munkavállalót busszal hozták, de jött az erdélyi kőműves, asztalos, orvos, ápolónő, a határmenti területeken a forgalom fellendült. A szlovákok és a csehek, valamint a lengyelek között is a szabad munkaerővándorlás komoly tényezővé vált. A szolgáltatások terén is megindult az együttműködés, például magyar és szlovák kórházak között képi diagnosztikai eljárásokban, Beszterce megye és Nógrád megye önkéntes tűzoltói és különleges mentőegységei között, a szlovák diákok tömegesen járnak át a brnói egyetemre, és másutt. Az első világháború után kettéosztott városok újra kezdtek együttműködni. A Morva-Sziléziai kerületben a cseh oldalra került Český Těšín és a lengyel Cieszyn - amit az Olza folyó választott ketté – között újra szabad lett az átjárás. A kettészakított családok 1989-ig a folyó két partján állva kiabáltak át egymásnak. Valódi változást a Schengeni övezet hozott, amikor megszűnt az útlevel-ellenőrzés. Híres lett a két város együttes filmfesztiválja, „mozi a határon”, a vetítés és a közönség a cseh

oldalon van, a hatalmas vászon a lengyelen. A határ menti térségekben a természetes határok újranyitásával a régiók újra elkezdtek összenőni. Ahol gazdasági növekedés van, ott megjelennek a leszakadó régiók bérmunkásai, a piac kihasználja bér- és szakmai különbségekből adódó előnyöket. Persze a nyelvi megértés nagy előnyt jelent, a szláv nemzetek beszédben megértik egymást, mi kívül maradunk.

A régió gazdasága nem egységes, kialakult egy észak-dél tengely, ahol az észti, lengyel, cseh gazdasággal szemben a rosszabb adottságokkal rendelkező balkáni országok állnak. A két csoport között helyezkedik el Szlovákia, mint az eurózóna legfejletlenebb tagja, amelyik azonban egy főre jutó bruttó hazai termékben megelőzte már Magyarországot. A korábbi éllovas, hazánk ma regionális középhatalmi státuszra törekszik, a nemzetpolitikai diskurzusában megjelennek olyan szándékok, mint Kárpát-medencei gazdasági tér kialakítása, a Kárpát-haza fejlesztési hálózat megteremtése, vagy az Oroszországban használt „közel külföld” kifejezés, amit a Kárpát-medencével azonosítanak. A Wekerle-Tervnek nevezett gazdaságfejlesztési program fogalmazza meg a közös közép-európai identitás és érdekközösség szükségességét. A baj csak az, hogy mindez a szomszédos országok kormányaival még szándékaiban sincs egyeztetve. Így viszont inkább politikai lözong marad, ami nem kívánt reakciókat okozhat. A határon túli magyar pártok számára nehéz a feladat, egyrészt számukra előnyösebb, ha kormányra kerülnek, mert így pozíciókhoz, fejlesztési forrásokhoz tudnak jutni, bele tudnak szólni az uniós pénzek felhasználásába, lényegében ez történik Romániában és Szerbiában. Ugyanakkor ügyesen kell viszonyulniuk anyaországuk kormányához, amely hatalmi érdekei szerint befolyásolni akarja a határon túli területek magyar lakosságát.

A térségben közben folytatódik az eurózóna bővülése. Jövőre Litvánia csatlakozik, eddig csak a kisállamok, az új nemzetállamok léptek be, a nagyobb országok tartózkodó, óvatosabb álláspontot foglaltak el. Románia viszont már újra rendelkezik hivatalos céldátummal, korábban ez 2015 volt, aztán visszavonták, most 2019 az új tervcél. Minden lehetséges. A román gazdaság fejletlensége ellenére, közeledik a Maastrichti kritériumok teljesítéséhez, külgazdaságpolitikájában a kormány egyértelműen Nyugatbarát, a következetesség a konvergencia része, és a pártok között a nyugati orientációban konszenzus uralkodik. Az RMDSZ programjában is megfogalmazza a belépés célját. Nem lehet kizárni, hogy eljöhét még az az idő, amikor a székelyek euróban kapják bérüket és a magyar forintban kifizetett támogatást euróra kell átváltani. Persze az igazi kérdés a lengyel és a cseh euró-csatlakozás léte és időzítése. Ha ebből egyik is bekövetkezik, akkor a közép-európai régió további differenciálódása felgyorsul. A cseheknél a csatlakozásra nincs olyan sürgető kényszer, de a lengyel jegybank elnöke nem régen az ukrán válság hatására felvetette, hogy át kellene gondolni a tagságot, amihez a pénzügyi biztonságot kapcsolta. Az esetleges lengyel eurózóna-tagság nagymértékben átrajzolná a térség hatalmi viszonyait. Már ma is a lengyel kormány inkább egyeztet a némettel és a franciával, és a keleti partnerségi politikán keresztül növeli befolyását.

A közép-európai lét inkább sorsközösséget jelent, de az, hogyan élnek vele, milyen lesz a jövője, már attól függ, hogy a gazdaság és a társadalom mélyszöveiben is beindul-e a felzárkózás, és

képes-e a társadalom egyetérteni az alapvető célokban. Az elmúlt 25 év fordulatai váratlanul jöttek, a szovjet-típusú rendszer időtlennek tűnt, a változás gyorsasága egyben azt is jelentette, hogy a legkönnyebben átvehető jó és rossz szerkezeti változások mentek végbe. A régió paradoxona: ahhoz, hogy Közép-Európa lehessen, Nyugattá kell válnia, ha megáll félúton, vagy élteti a múlt kísérteteit, akkor elkerülhetetlenül Kelet-Európa marad, vagy tovább zuhan lefelé. Közép-Európa tehát lehetne, a teljesítménytől függ, hogy az lesz-e.